

ODE AAN DE PREEKSTOEL

Onze historische preekstoel mag een sieraad voor de kerk genoemd worden. Kunsthistoricus Dr. Wies van Leeuwen, kenner bij uitstek van kerken en kerkinterieurs, beschreef hem in zijn "Langs de oude Brabantse kerken Westelijk Brabant", als "zeer goed geproportioneerde kansel met koperwerk" (p.118).

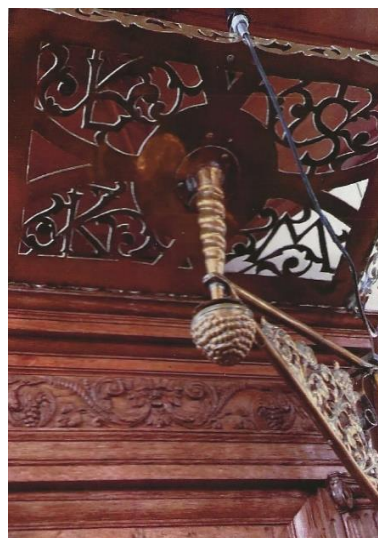
De aanschaf van een kansel was niet alleen een functionele keus, het was duidelijk ook een prestige-aangelegenheid.

Wie "Friese Preekstoelen" van Sytse ten Hoeve raadpleegt, verbaast zich over het grote aantal, vaak kleine, Friese dorpjes die een kerk(je) bezitten met een zeer fraai gesneden preekstoel. Het mocht wat kosten om de buurgemeenten te overbluffen. Vooral bij kleine kerkgemeenschappen waren het vaak rijke gemeenteleden die de bekostiging op zich namen.

Niet zelden werden ze dan met hun initialen vermeld, op de preekstoel zelf, of op de al even fraaie gegoten geelkoperen lezenaar.

Dat is ook het geval geweest bij onze

eigen kansel: aan de onderkant van de lezenaar lezen we de uitgezaagde initialen: L S en daaronder K M. Wie heeft men met deze initialen aangeduid? Tot voor kort een raadsel, maar inmiddels opgelost. (Zie verder in dit artikel).

Wat zou zo'n kansel gekost hebben, omgerekend naar onze hedendaagse munt?

In sommige kerkarchieven vind je nog aankooprekeningen, maar de genoemde bedragen zijn moeilijk te vertalen naar hedendaagse cijfers. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) heeft hiertoe heel lang rekenmodellen gehanteerd, maar is daar in juli 2024 mee gestopt: te veel onzekere vergelijkingsfactoren spelen een rol. We kunnen gelukkig nog enig houvast ontleen aan de archieven rondom de preekstoel van de Sint Lambertuskerk in Vught, daterend van 1618. Een meesterschrijnwerker en zijn meesterknecht hadden 3 maanden werk aan de vervaardiging van de kansel. Omgerekend naar het huidige timmermanssalaris, zou je op ongeveer 18.000 euro uitkomen. Daar komen de materiaalkosten nog bij. Later in rekening gebrachte kosten voor de vervaardiging van het klankbord, de plaatsing daarvan, een geelkoperen lessenaar en een doopbekkenhouder, leiden tot een totaalbedrag van rond de 30.000 euro.

De preekstoel was al vanaf de 13e eeuw in kerken te vinden, eerst licht en verplaatsbaar, daarna van steen en op een vaste plaats, maar hij ging pas in de 16e eeuw een belangrijke rol spelen.

Toen begin 16e eeuw vanuit een belangrijk deel van Europa de hervormingsbeweging op gang kwam, was de katholieke kerk wel gedwongen krachtadig te reageren op de aanzwellende kritiek (contrareformatie, ook wel katholieke reformatie genoemd). Tijdens de drie Concilies van Trente (1545-1563) werden een aantal verbeteringen voorgesteld. Eén daarvan was de rol van de preek, tot dan toe niet meer dan een obligate korte overpeinzing vanaf het altaar. De preek moest een belangrijk deel van de mis gaan vormen. Vandaar de noodzaak een kansel te installeren. Door die tegen een zuil in het midden van de kerk te plaatsen, werd de afstand tussen de priester en de achterste kerkgangers aanzienlijk kleiner. Bovendien bevorderde het hoogteverschil het visuele contact tussen priester en kerkgangers: men kon elkaar zien en aankijken. De kerkgangers, die in die tijd nog staande de mis bijwoonden, begaven zich dus speciaal naar de preekstoel voor het aanhoren van de preek.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1566/1568-1648) kwamen steeds meer katholieke kerken in handen van de Nederduits Gereformeerden (Zij worden pas in 1816 officieel als Nederlands Hervormden aangeduid). Bij de Vrede van Munster (1648) komen in de Noordelijke Nederlanden alle katholieke kerken in protestantse handen. De katholieken mogen onder bepaalde voorwaarden bijeenkomen in onopvallende schuren. Omdat voor de protestanten de preek het hoogtepunt van de eredienst was, ontstond vanaf die tijd een grote vraag naar nieuwe kansels. In deze 17e eeuw krijgt de klassieke preekstoel zijn vorm: meestal zeszijdige kuip op voetstuk (of hangend tegen de muur), rugstuk/rugschot met baretknop, klankbord, geelkoperen lezenaar, eventueel een extra zij-lezenaar, een doopbekkenhouder aan de trap, en eventueel een zandloper ter voorkoming van uitlopende preken. Vaak werd hij omgeven door een monumentaal doophek. Binnen deze ruimte, de dooptuin, zetelde de kerkenraad en vonden de doop- en huwelijksplechtigheden plaats. Er was ook een speciale lezenaar voor de lezingen en eventueel voor de voorzanger. Onze kerk bezit nog zo'n fraai doop(tuin)hek, zij het met een andere functie (zie hiervoor het betreffende artikel).

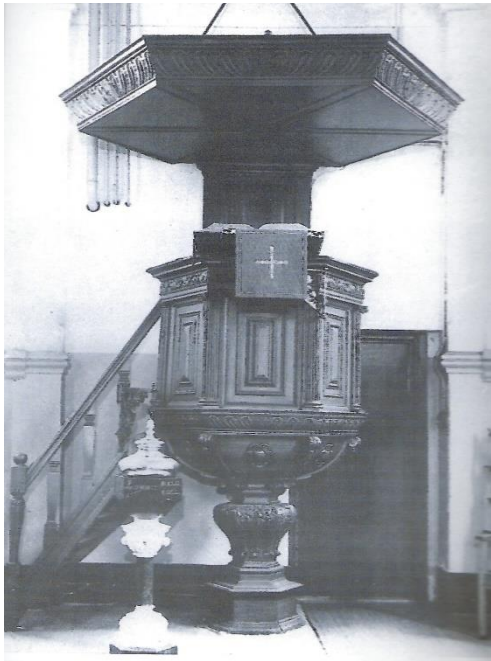
Waar komt onze kansel eigenlijk vandaan?

Bekend was altijd al dat hij sinds 1813 in de hervormde Vaste Burcht kerk in Eindhoven stond, aan de Ten Hagestraat 15. Daar werd aangenomen dat hij afkomstig zou kunnen zijn van een Zuid-Nederlandse klooster-, abdij- of parochiekerk. De Fransen legden, tijdens hun overheersing van de Zuidelijke Nederlanden (1794-1813) beslag op kerken, abdijen en kloosters, verjoegen de geestelijken en verkochten de barokke interieurstukken. Die waren het product van schilders en beeldhouwers die, in de strijd tegen de hervorming, zeer weelderige kunstwerken produceerden ten einde de kerkgangers te imponeren en hen daardoor voor

het katholieke geloof te behouden of te winnen. Onze kansel past volstrekt niet in die stijl. Vrijwel zeker zijn veel Oost-Brabantse kansels vervaardigd in of rond 's-Hertogenbosch. Er zijn kansels die erg veel lijken op onze kansel (bijv. in Budel). Er is zelfs een kansel die, op de hoekbalusters na, identiek is: in het Boterkerkje in Oirschot.

De Vaste Burchtkerk werd te klein en was bovendien bouwvallig. Men koos voor een nieuw modern gebouw. Daardoor was er voor de oude klassieke kansel geen plaats meer. Bij de

sloop van de kerk in 1962 kwam de kansel dus vrij, precies ten tijde van de restauratie van de Martinuskerk (okt. 1961-dec. 1962). Ook hier speelde het toeval weer een belangrijke rol in de totstandkoming van het bijzondere interieur van de Martinuskerk. Het was wederom de toenmalige restauratie-architect, Jan Holstein, die deze fraaie kansel voor onze kerk wist veilig te stellen. De kansel werd rechtstreeks naar de Martinuskerk vervoerd. Daar is de heer Dane, schilder in dienst van Vrederust, maanden bezig geweest met het afkrabben van de donkerbruine verf- of waslaag. Die donkerbruine laag werd eerst met een chemisch middel behandeld. Dat veroorzaakte een witte uitslag. Vandaar het idee dat de kansel ooit wit was.

De foto van de kansel toont duidelijk de originele donkere kleur aan.

Er zijn bij de restauratie van de kansel wel een aantal onderdelen vernieuwd of toegevoegd (o.a. de voluten aan weerszijden van het rugstuk, de trap, de bovenrand van de kuip).

Heel bijzonder aan deze foto is de aanwezigheid van de predikant, in zijn jonge jaren, die al sinds december 1987 zeer regelmatig bij ons voorgaat: Ds. Hans de Bie (zie pijl), naast zijn tweelingbroer. De gitaar spelende predikant is Ds. B. Bordewijk, jeugdpredikant en promotor van de Jeugdkerk in Eindhoven, tot 1963. Hij is in 2022 op 96-jarige leeftijd overleden.

Maar de geschiedenis van onze kansel gaat nog veel verder het verleden in.

Op grond van twee recente ontdekkingen valt met grote zekerheid te bepalen waar onze

preekstoel heeft dienstgedaan voordat hij in 1813 in de Vaste Burchtkerk werd geplaatst. De geelkoperen Bijbellessenaar draagt aan de bovenkant een inscriptie van vier cijfers die tevens de bouwdatum van de kansel aangeven. Een kansel werd, na het uitbrengen van de Statenbijbel in 1637, standaard voorzien van een kostbare, meestal gegoten geelkoperen lessenaar waarop de Bijbel een vaste plaats kreeg.

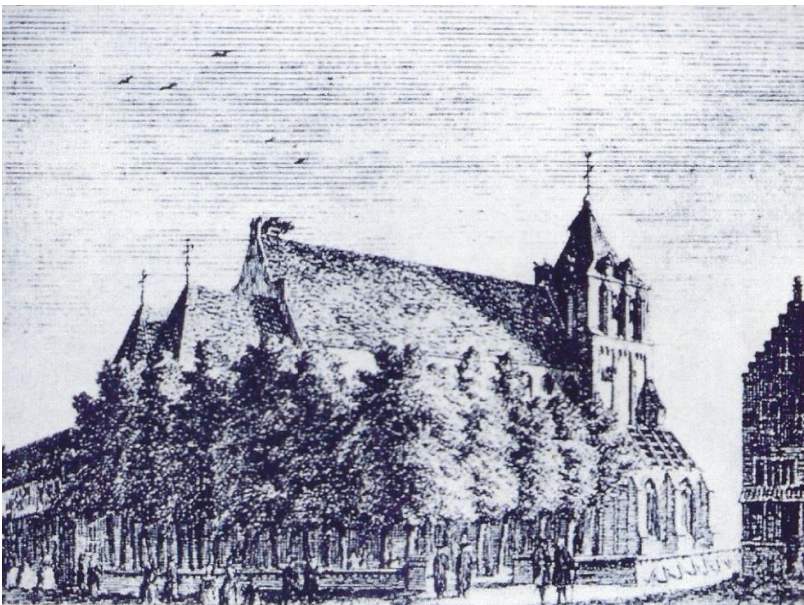

De datum van onze lessenaar was tot voor kort niet geheel duidelijk. Al kort na plaatsing in Halsteren, is op die lessenaar een koperen strip vastgeschroefd die als basis moest dienen voor een microfoonhouder. Daartoe heeft iemand, niet gehinderd door enig respect voor onvervangbaar historisch erfgoed, twee gaten geboord, daarna geconstateerd dat ze verkeerd zaten, dus nog twee gaten geboord en

daarna de strip vastgezet, waarbij het derde cijfer onleesbaar werd. En juist dat derde cijfer is van veel belang.

Sinds kort, na verwijdering van de reeds lang overbodige strip, weten we dat de kansel dateert van 1698.

Die datum is van belang omdat die verwijst naar de tijd dat de Nederduits Gereformeerden (Hervormden) kerken in de oude St. Catharinakerk in Eindhoven. Bij de Vrede van Münster in 1648 werden in de Noordelijke Nederlanden de katholieken uit hun kerken verdreven. De Nederduits Gereformeerden kregen deze kerken in handen.

18. De St. Catharinakerk te Eindhoven, naar een gravure uit 1738, (zie pag. 142). (Prentenkab. Prov. Gen. No. 2444).

Dat gebeurde ook in Eindhoven met de toenmalige Sint Catharinakerk.

Ze waren echter niet met velen: 76 slechts. Het is dus waarschijnlijk dat ze in het Koor hun kerkdiensten hielden. Ze maakten daar mogelijk gebruik van een eenvoudige voorlopige preekstoel. Zoals eerder vermeld is men door een schenking in 1698 in het bezit gekomen van een uiterst stijlvolle eiken preekstoel, voorzien van een geelkoperen lezenaar.

Die heeft daar heel lang dienstgedaan, bijna 100 jaar.

Eind 1794 neemt het Franse leger de gehele kerk in beslag. Deze wordt het onderkomen van een rechtszaal, een grote paardenstal, een woonhuis, een militair magazijn en een enorme bakkerij met 5 bakovens.

Bij het bouwen van deze ovens is een klein deel van de kerk ingestort.

Het is alleszins redelijk aan te nemen dat, bij de komst van de Fransen, de hervormden al heel vroeg hun preekstoel in veiligheid hebben gebracht. Het was immers hun kostbare eigendom sinds 1698! Bovendien hadden de Fransen het Koor nodig voor de bakovens, dus waren ze blij dat de kansel daar verdween.

In 1807 trekken de Fransen zich terug uit de kerk. De katholieken werden, op grond van hun grotere aantal, weer eigenaar van hun oude maar totaal uitgeleefde kerk.

Een afwijkende versie van de gebeurtenissen gaat ervan uit dat de katholieken reeds in 1798 hun oude kerk genaast hebben.

Ondertussen kerkten de hervormden in de woning van de predikant.

Koning Lodewijk Napoleon, bij zijn bezoek aan Eindhoven in 1809, belooft hun 8000 gulden voor de bouw van een eigen kerkje. Dat wordt het Lodewijkkerkje/Napoleonkerkje, aan de Ten Hagestraat, dat in 1813 wordt ingewijd.

Het voorafgaande zou als pure speculatie kunnen worden afgedaan, ware het niet dat er zeer recent een document opdook, "the missing link!" In het archief van de Nederlands Hervormde kerk te Eindhoven is een minuut (een goedgekeurd en vastgesteld concept) van een brief bewaard, dd. 27 november 1814, waarin de kerkenraad verklaart:

"De gemeente heeft zich moeten behelpen totdat koning Louis haar (in 1809) 8000 gulden heeft toegestaan (**behalve de preekstoel en enkele oude banken, opgeslagen in de stalling van het huis van de predikant**)"

(Uit Eindhoven-encyclopedie.nl. De toestand van de Nederlands Hervormde kerk in Eindhoven)

Hieruit blijkt dat de Hervormden inderdaad hun eigen preekstoel uit de door de Fransen bezette St. Catharinakerk hebben gehaald en hebben ondergebracht bij hun eigen predikant. Het woord "stalling" zou erop kunnen duiden dat de dominee over een paard en een rijtuigje beschikte om ook in de verre omtrek zijn parochianen te kunnen bezoeken.

En dan tot slot het reeds genoemde raadsel van de initialen **L S** en **K M** die aan de onderkant van de lezeraar te zien zijn. Het gaat hier vrijwel zeker om:

Lodewijk Scheffers Kerk Meester.

Hij werd in 1675 poorter (inwoner) van Eindhoven.

Hij was daar paardenkoopman maar ook brouwer en herbergier.

Hij overleed in 1707.

Hij was verschillende jaren schepen en kerkmeester, van 1696 tot 1707.

Bron: J.Th.M. Melssen, Bijdragen tot de geschiedenis van Kempen- en Peelland, deel IV (1979), p. 167-168.

Conclusie:

Lodewijk Scheffers heeft zijn benoeming, in 1696, tot Kerkmeester van de Nederduits Gereformeerde Gemeente in de toenmalige Sint Catharinakerk willen markeren met het aanbieden van een echte waardige kansel.

Daarmee is de geschiedenis van onze kansel rond.

Het lot van de huidige preekstoel.

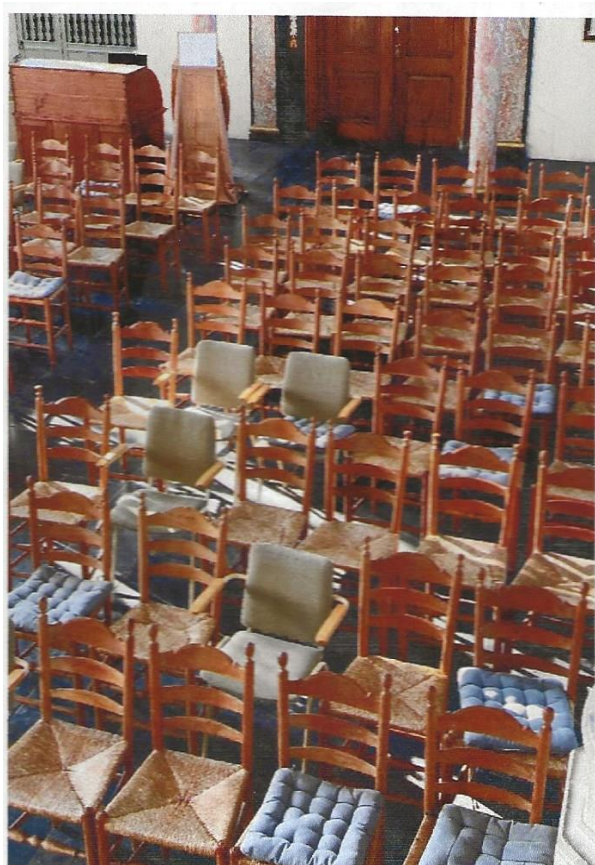
Veel kansels zijn in een nog niet zo ver verleden van hun dooptuin ontdaan. Het prestigieuze dooptuinhek werd opgeslagen (waarna het vaak spoorloos verdween), of het werd vernietigd. Officiële motivatie: meer openheid en meer zicht op het gebeuren rond de avondmaalstafel. De kansel kwam open in de kerk te staan, maar verloor daarmee wel een deel van zijn monumentale aanzicht.

Heden ten dage zijn er predikanten die, om hen moverende redenen, fysieke ongemakken niet meegerekend, de kansel links (of rechts) laten liggen, om op gelijke hoogte met de gemeente te zijn, waarbij in feite de onderlinge afstand niet noemenswaardig verandert, terwijl daarentegen vanaf ongeveer de vierde rij het onderlinge visuele contact eerder wordt bemoeilijkt dan verbeterd.

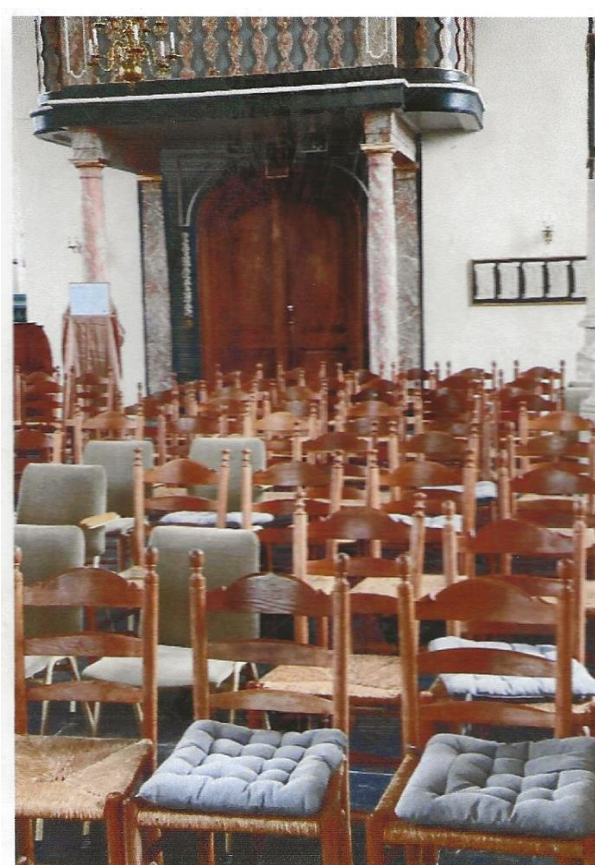
Tot de weinigen die in onze kerk nog de kansel bestijgen, behoren de koster die daar trouw vóór iedere dienst de Bijbel openleggen en het licht ontsteken.

Edu de Goffau

Februari 2025

ZICHT VANAF DE KANSEL

ZICHT VANAF BENEDEN